

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК АЛІМЕНТНОГО ОBOB'ЯЗКУ ІНШИХ РОДИЧІВ

Семенова А. П.,

аспірант кафедри історії держави і права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-5047-7793

lawyeralbina@gmail.com

Погіршення економічної і соціальної ситуації в країні, криза сімейних відносин та збільшення у зв'язку із цим самотніх людей спонукають до наукового пошуку шляхів покращення матеріального забезпечення соціально незахищених верств населення. Одним зі способів такого забезпечення може бути інститут аліментування. Воєнні дії на території України стали однією із причин збільшення кількості людей, позбавлених опіки і піклування з боку найрідніших. Тому стає практично необхідним застосування законодавства про аліментування з боку інших родичів.

Дана стаття присвячена розвитку законодавчого врегулювання аліментних правовідносин інших родичів та охоплює історичний період від часів панування імперської та радянської влади на території українських етнічних земель до сьогодення. Під час підготовки статті були досліджені основні нормативні акти, які регулювали сімейні правовідносини, а саме Австрійський цивільний кодекс 1811 року, Звід законів Російської імперії 1832 року, Зібрання Малоросійських прав 1804 року, Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР 1926 року, Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР 1969 року та чинний Сімейний кодекс України 2002 року. Встановлено, що аліментний обов'язок інших родичів на території українських земель за часів імперської влади не був законодавчо закріплений, а існував у формі звичаїв. Право на аліменти з інших осіб, окрім родичів першого ступеня споріднення, законодавчо було закріплене лише в післявоєнні роки. На основі дослідження нормативно-правових актів описаний та кваліфікований суб'єктний склад цього виду аліментних правовідносин на різних етапах історичного розвитку та сьогодення. Детально описані особливості виникнення аліментного обов'язку в усіх зобов'язаних осіб: діда і баби, прабаби і прадіда, брата і сестри, вітчима і мачухи, пасинка і падчерки, спадкоємців, фактичних вихователів і вихованців. Під час проведення наукового дослідження нормативно-правових актів встановлені та описані всі необхідні умови і підстави, необхідні для виникнення аліментних правовідносин між іншими родичами.

Ключові слова: аліменти, аліментний обов'язок, утримання, матеріальна потреба, буржуазне аліментне право, соціалістичне аліментне право, сучасне аліментне право.

Постановка проблеми. Винайдення дієвого механізму реалізації права на отримання аліментів не тільки з родичів першого ступеня споріднення, але й з інших суб'єктів аліментних правовідносин є актуальним питанням наукової та судової практики. Проте успішне впровадження та застосування правових норм неможливе без комплексного дослідження історії розвитку інституту аліментування з боку інших родичів.

Аналіз наукових праць та публікацій сучасності свідчить про відсутність системних досліджень історії розвитку законодавства у сфері стягнення аліментів з інших родичів. Дослідженням окремих аспектів аліментних правовідносин між іншими родичами займалися вчені Афанасьєва Л. В., Ромовська З. В., Боднар Т. В., Гопанчук В. С. та інші.

Мета статті – дослідити етапи розвитку законодавчого регламентування аліментних правовідносин між іншими родичами на території України в різні історичні періоди, починаючи з часів панування імперської та радянської влади до сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Законодавство імперських країн, які панували на території етнічних українських земель впродовж XVIII–XIX століть, регламентувало аліментні правовідносини, учасниками яких були лише родичі першого ступеня споріднення, тобто відносини утримання між батьками та дітьми, а також між подружжям. Ані Австрійський цивільний кодекс 1811 року, ані Звід законів Російської імперії 1832 року не містили норм щодо аліментування інших родичів.

Утримання родичів, які потребують допомоги, належало до сфери регулювання норм моралі. Про це, зокрема, свідчать норми Зібрання Малоросійських прав 1804 року, які були однією зі спроб кодифікації норм та звичаїв, поширених на території українських земель. Зібрання містило норму, яка встановлювала, що дівчина, перебуваючи під опікою своїх братів, дядьків чи інших родичів у зв'язку зі смертю її батьків, має право на утримання з їх боку до моменту заміжжя.

Після скасування імперської влади на українських землях та встановлення радянського режиму сімейне законодавство суттєво не оновилося. Тому в перших редакціях радянського Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР 1926 року були відсутні статті, які б регламентували порядок сплати аліментів для утримання інших родичів. В коло учасників аліментних правовідносин надалі включалися лише діти, батьки і подружжя.

Вперше на законодавчому рівні перелік аліментозобов'язуючих осіб був розширений в повенні роки. Так, указом Президії Верховної Ради УРСР від 7 квітня 1951 року Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР 1926 року було доповнено та збільшено коло осіб, зобов'язаних до сплати аліментів, з трьох до десяти категорій. Додатково аліментний обов'язок покладався на:

1) повнолітніх братів і сестер, батьки яких померли або внаслідок хвороби чи з інших поважних причин не могли їх утримувати;

2) діда і бабу щодо повнолітніх внуків, якщо у внуків не було батьків або останні внаслідок хвороби чи з інших поважних причин не могли їх утримувати;

3) повнолітніх внуків, які володіли достатніми засобами для надання допомоги своїм нужденним бабі і дідові, якщо в останніх не було дітей або подружжя, які б могли надавати їм допомогу;

4) вітчима і мачуху щодо неповнолітніх та повнолітніх нужденних непрацездатних пасинків і падчерок, якщо їхні батьки померли або внаслідок хвороби чи з інших поважних причин не могли виконувати батьківських обов'язків;

5) повнолітніх пасинка і падчерку щодо їх непрацездатних вітчима та мачухи, якщо останні надавали їм утримання протягом не менш як десяти років;

6) осіб, які взяли дітей на постійне виховання, але згодом відмовилися від такого виховання, щодо неповнолітніх і нужденних непрацездатних повнолітніх дітей, якщо їх батьки померли або внаслідок хвороби чи з інших поважних причин не могли виконувати батьківських обов'язків;

7) осіб, які отримали спадок від утримувачів дітей, або тих, хто відповідно до закону зобов'язувався їх утримувати, щодо неповнолітніх або нужденних непрацездатних повнолітніх дітей. Особа, яка отримала спадок, сплачувала аліменти на дітей в межах розміру отриманого ним майна (Кодекс законів про родину, опіку, подружжя та про акти громадянського стану, 1926).

Наступним уніфікованим актом, який регламентував аліментні відносини, був Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР 1969 року. Цей нормативний акт також містив перелік осіб, окрім родичів першого ступеня споріднення, які зобов'язувалися до аліментного обов'язку. Неповнолітніх дітей зобов'язувалися утримувати дід і баба, брат і сестра, вітчим і мачуха неповнолітньої дитини, а також особи, які постійно виховували дитину і утримували її, як члена своєї сім'ї, надаючи їй систематичну матеріальну допомогу. А сплачувати аліменти на непрацездатних повнолітніх осіб зобов'язувалися онуки, пасинки і падчерки, а також особи, яких вони виховували і надавали їм систематичну матеріальну допомогу (Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР, 1969).

Аліментний обов'язок виникав в діда, баби, брата або сестри тільки у випадку відсутності батьків або якщо батьки з поважних причин не могли виконувати свої обов'язки щодо виховання дитини. Також особа, зобов'язана до сплати аліментів, повинна була бути повнолітньою і мати достатні матеріальні можливості для утримання потребуючого родича. Закон не вимагав, щоб дід та баба або брат і сестра, які зобов'язані до сплати аліментів, були працездатними.

Стаття 96 Кодексу про шлюб та сім'ю УРСР 1969 року регламентувала аліментний обов'язок щодо повнолітніх непрацездатних родичів. Сплачувати такий вид аліментів могли онуки, пасинки і падчерки, а також особи, які не менш як п'ять років перебували на вихованні в непрацездатної особи та отримували від неї систематичну матеріальну допомогу (Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР, 1969). Обов'язковими умовами для призначення такого виду аліментів були відсутність в непрацездатного близьких родичів першого ступеня споріднення, а також нужденність самого отримувача аліментів.

Сплата аліментів на утримання діда або баби здійснювалася незалежно від того, чи вони в минулому платили аліменти на неповнолітніх онуків, допомагали їм або іншим чином брали участь в їхньому вихованні. Але такий вид аліментів міг бути призначений тільки у випадку, якщо в діда і баби не було близьких родичів, які зобов'язувалися їх утримувати, таких як діти або один із подружжя.

Характерним для аліментного обов'язку інших родичів за Кодексом про шлюб та сім'ю УРСР 1969 року була відсутність черговості, яка б встановлювала хто саме із родичів зобов'язаний до сплати аліментів. Наприклад, якщо дитина виховувалася і утримувалася фактичним вихователем,

але мала інших родичів, таких як брат, сестра, дід чи баба, позов міг бути пред'явлений до них усіх одночасно або за бажанням позивача лише до когось одного з-поміж зобов'язаних осіб. Аліментний обов'язок був рівний для них усіх. Якщо позовна заява подавалася лише до когось одного із родичів, суд при визначенні розміру аліментів міг взяти до уваги наявність аліментного обов'язку інших.

Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР 1926 року та Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР 1969 передбачали різний перелік інших родичів, зобов'язаних до сплати аліментів, а також різні умови та особливості призначення аліментів. Указ Президії Верховної Ради УРСР від 29 грудня 1969 року «Про порядок введення в дію Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР» врегулював питання, який саме кодекс слід застосовувати до аліментних правовідносин, які виникли і тривали в різні проміжки часу. Так, Кодекс 1969 року застосовувався до аліментних обов'язків, які виникли зі шлюбно-сімейних правовідносин до введення його в дію та продовжувалися після 1 січня 1970 року. Якщо ж шлюбно-сімейні правовідносини виникли і припинилися до 1 січня 1970 року, але позивач звернувся до суду після введення Кодексу 1969 року в дію, то аліменти призначалися на підставі Кодексу 1926 року (Ромовська З. В., 1973, с. 57).

Новий етап у розвитку аліментних правовідносин пов'язаний із прийняттям Сімейного кодексу України 2002 року. Слід підкреслити, що чинний Сімейний кодекс розрізняє три черги осіб, зобов'язаних до сплати аліментів:

- 1) батьки, діти та один із подружжя;
- 2) дід, прадід, баба, прабаба, внуки, правнуки, брати, сестри;
- 3) вітчим, мачуха, падчерка, пасинок, фактичний вихователь і вихованець.

Афанасьева Л. В. класифікує суб'єктів аліментних правовідносин на три групи: родичі, свояки та особи, пов'язані фактичним вихованням та утриманням (Афанасьева Л. В., 2002, с. 108).

В інший спосіб інших родичі як суб'єктів аліментних правовідносин, можна кваліфікувати, як таких, які пов'язані спорідненістю (дід, баба, онуки, брати, сестри), відносинами свояцтва (вітчим, мачуха, пасинок, падчерка), або відносинами, які склалися щодо виховання та утримання фактично (фактичні вихователі та вихованці). На відміну від відносин споріднення, свояцтво є відносинами поміж родичами одного подружжя. Свояцтво за чинним сімейним правом не має юридичного значення, за виключенням аліментних правовідносин між вітчимом (мачухою) та пасинком (падчеркою) (Афанасьева Л. В., 2002, с. 111–112).

Дід та баба зобов'язані утримувати своїх внуків, які не досягли повноліття тільки у випадках відсутності у них батьків або якщо батьки з поважних причин не можуть надавати їм матеріальної допомоги. Відсутність батьків означає їх смерть або оголошення їх померлими. У випадку позбавлення батьківських прав аліментний обов'язок у діда та баби не виникає, тому що він зберігається за біологічними батьками.

Свою чергою повнолітні внуки зобов'язані утримувати непрацездатних діда та бабу. Окрім цього, Сімейний кодекс України встановлює нових суб'єктів аліментних правовідносин, яких не було в радянському сімейному праві, а саме правнуків, прадідів та прабаб. Попри те, що правнуки не мають права вимагати стягнення аліментів зі своїх прадідів та прабаб, останні наділені таким правом.

Що стосується аліментного обов'язку повнолітніх братів і сестер, то згідно з положеннями Сімейного кодексу України він може виникати як щодо малолітніх і неповнолітніх братів і сестер, так і до повнолітніх непрацездатних. Варто зазначити, що чинне законодавство не уточнює, які саме брати та сестри можуть бути суб'єктами даних аліментних правовідносин. Але очевидним є те, що законодавець мав на увазі лише рідних братів і сестер, незалежно від того, чи вони мають спільних двох батьків, чи лише матір або батька.

В третю чергу аліментозобов'язуючих осіб входять близькі особи, які не є кровними родичами: мачуха, вітчим та неповнолітні падчерка, пасинок, а також особи, в сім'ї яких виховувалася дитина.

Для виникнення аліментного обов'язку у мачухи або вітчима важливим є наявність факту спільного проживання разом із пасинком або падчеркою. При цьому суд може звільнити вітчима, мачуху від виконання аліментного обов'язку у випадках нетривалого спільного проживання з пасинком або падчеркою або у разі негідної поведінки біологічних матері або батька під час шлюбних відносин. Законодавець не встановив, який термін варто вважати тривалим або нетривалим перебуванням у шлюбних відносинах. Як і не встановив, яка поведінка вважається негідною у шлюбних відносинах. Тому в кожному конкретному випадку суд самостійно вирішує, чи існують підстави для звільнення мачухи або вітчима від сплати аліментів.

Аліментні правовідносини між вітчимом та мачухою є взаємними. Тому, якщо попередньо мачуха або вітчим систематично надавали допомогу своїм пасинку або падчерці протягом п'яти років, то після досягнення повноліття останні також зобов'язані матеріально підтримувати своїх непрацездатних мачуху або вітчима.

Відповідно до статті 269 Сімейного кодексу України особи, у сім'ї яких виховувалася дитина, зобов'язані надавати їй матеріальну допомогу, якщо у неї немає батьків, баби, діда, повнолітніх

братів та сестер, за умови, що ці особи можуть надавати матеріальну допомогу. Якщо таке виховання тривало не менше п'яти років, після досягнення повноліття дитина може бути притягнута до аліментного обов'язку щодо фактичних вихователів у випадку їх непрацездатності (Сімейний кодекс України, 2002).

Фактичне виховання та утримання чужої дитини за своїм юридичним змістом не спрямовані на набуття сімейних прав та обов'язків, але в сукупності з іншими передбаченими законом фактами породжують правові наслідки у вигляді аліментного обов'язку.

Взяття дитини на постійне виховання і утримання є юридичним фактом, з яким пов'язане настання певних правових наслідків. Відносини, коли одна особа без оформлення опіки чи піклування бере на себе добровільно обов'язок виховання і утримання чужої дитини, традиційно в юридичній літературі називаються фактичним вихованням, особу, яка взяла дитину на виховання і утримання – фактичним вихователем, а дитину – вихованцем. Фактичним виховання називається тому, що воно не пов'язане з якимось юридичним оформленням. Для застосування статті 269 Сімейного кодексу України не має значення, хто є фактичним вихователем – родич, особа, яка є батьком дитини, але в установленому порядку батьком не визнана, чи зовсім стороння особа (Боднар Т. В., Гопанчук В. С., Дзера О. В., 2018, с. 147).

Виникнення аліментного обов'язку в інших родичів є неможливим без наявності сукупності фактів.

По-перше, для виникнення аліментного обов'язку у родичів кожної наступної черги обов'язковим є відсутність родичів з попередньої черги, або якщо ці родичі з поважних причин не можуть наставати утримання своїм родичам. На практиці до поважних причин відносяться важка хвороба або непрацездатність зобов'язуючої особи, наявність на її утриманні інших родичів, важке матеріальне становище тощо. Тобто аліментний обов'язок інших родичів має чіткий субсидіарний характер, що означає можливість виникнення аліментного обов'язку у суб'єктів наступної черги тільки тоді, коли виключається можливість існування аліментного обов'язку суб'єктів попередньої черги.

По-друге, умовою виникнення аліментного обов'язку в інших родичів є потреба матеріальної допомоги у правомочній стороні, що означає відсутність доходу, неможливість самостійно себе забезпечити внаслідок неповноліття, хвороби або з інших причин.

По-третє, для виникнення аліментного обов'язку у суб'єкта з другої або третьої черги повинна бути можливість надання матеріальної підтримки правомочній стороні, що проявляється в наявності достатніх матеріальних засобів для забезпечення своєї життєдіяльності, життєдіяльності своїх близьких родичів – дітей, батьків та одного з подружжя, та у випадку необхідності матеріально підтримувати інших своїх родичів, які цього потребують.

Висновки. Отже, врегулювання аліментних правовідносин між іншими родичами еволюціонувало від звичаєвого права до чіткої законодавчої регламентації в чинному Сімейному кодексі України. Протягом історичного розвитку аліментного права розширювався перелік суб'єктів з-поміж інших родичів, удосконалювалися підстави і порядок стягнення аліментів з осіб, які не є родичами першого ступеня споріднення. Але попри те, що Сімейний кодекс України досить детально врегулює даний вид аліментів, в судовій практиці така категорія справ зустрічається нечасто. Це може свідчити про низьку обізнаність суспільства щодо наявності прав та обов'язків аліментування інших родичів. Стягнення аліментів з родичів, свояків та фактичних вихователів і вихованців дозволило б покращити матеріальне становище тих осіб, які цього потребують, додатково не навантажуючи державні інститути соціальними виплатами.

Semenova A. Historical development of alimony obligation other relatives

The deterioration of the economic and social situation in the country, the crisis of family relations and the increase in the number of single people in connection with this, prompt a scientific search for ways to improve the material support of the socially vulnerable population. One of the ways of such provision can be the institution of alimony. Military actions on the territory of Ukraine have become one of the reasons for the increase in the number of people who are deprived of guardianship and care by their closest relatives. Therefore, it becomes practically necessary to apply the legislation on alimony by other relatives.

This article is devoted to the development of the legislative regulation of alimony relations of other relatives and covers the historical period from the time of imperial and soviet rule on the territory of Ukrainian ethnic lands to the present. During the preparation of the article, were studied main historical documents, such as Austrian Civil Code of 1811, the Code of Laws of the Russian Empire of 1832, the Assembly of Little Russian Rights of 1804, the Code of Laws on Family, Guardianship, Marriage and Civil Status Acts Ukrainian SSR 1926, the Marriage and Family Code of the Ukrainian SSR 1969 and the current Family Code of Ukraine 2002. It has been established that the alimony obligation of other relatives on the territory of Ukrainian lands during the time of the imperial power was

not legislated, but existed in the form of customs. The right to alimony from other persons, except relatives of the first degree of consanguinity, was legislated only in the post-war years. Based on the research of regulatory legal acts, the subject composition of this type of alimony relationship at various stages of historical development and the present is described and qualified. The peculiarities of the occurrence of alimony obligations for all obligated persons are described in detail: grandfather and grandmother, great-grandmother and great-grandfather, brother and sister, stepfather and stepmother, stepson and stepdaughter, heirs, actual educators and pupils. During the scientific research of normative legal acts, all the necessary conditions and grounds necessary for the emergence of alimony relations between other relatives were established and described.

Key words: alimony, alimony obligation, maintenance, material need, bourgeois alimony law, socialist alimony law, modern alimony law.

Література:

1. Кодекс законів про родину, опіку, подружжя та про акти громадянського стану зі змінами та доповненнями до 1 липня 1953 р. прийн. 31.05.1926 // ДВОУ видав. «Пролетар». – 130 с.
2. Кодекс про шлюб та сім'ю. Закон УРСР № 2006-VII від 20 червня 1969. Верховна Рада України. офіц. веб-сайт. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2006-07/ed19690620> (дата звернення 23.05.2023).
3. Сімейний кодекс України. Закон України № 2947-III від 10 січня 2002 // Верховна Рада України. офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n1399> (дата звернення 23.05.2023).
4. Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про порядок введення в дію Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР» № 2476-VII від 29 грудня 1969 // Верховна Рада України. офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2476-07#Text> (дата звернення 23.05.2023).
5. Афанасьева Л.В. Аліментні правовідносини в Україні. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 – «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Л. В. Афанасьева. – Харків, 2002. – 187 с.
6. Ромовська З. В. Аліментні зобов'язання. Конспект лекцій. – Львів: Вид.Львівського у-ту, 1973. – 60 с.
7. Сімейне право України: підручник / Боднар Т. В., Гопанчук В. С., Дзера О. В. [та ін.]; за заг.ред. Боднар Т. В. та Дзери О. В. – К.: Юрінком Інтер, 2018. – 520 с.

References:

1. Zakon URSSR «Kodeks zakoniv pro rodynu, opiku, podruzzhzia ta pro akty hromadianskoho stanu» zi zminamy ta dopovnenniamy do 1 lypnia 1953 r. Vid 31.05.1926 [Law of the Ukrainian SSR «Code of Laws on Family, Guardianship, Spouse and Civil Status Acts» from 31.05.1926 // vydav. «Proletar». – 130 s. [in Ukrainian].
2. Zakon URSSR «Kodeks pro shliub ta simiu» vid 20 chervnia 1969 r. No 2006-VII. [Law of the Ukrainian SSR «Code on marriage and family» from 20.06.1969 No 2006-VII]. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2006-07/ed19690620>. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2006-07/ed19690620> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Simeinyi kodeks Ukrainy» vid 10 sichnia 2002 r. № 2947-III [Law of Ukraine «Family Code of Ukraine» from 10.01.2022 № 2947-III]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n1399>. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n1399> [in Ukrainian].
4. Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady URSSR «Pro poriadok vvedennia v diiu Kodeksu pro shliub ta simiu Ukrainskoi RSR» vid 29 hrudnia 1969 № 2476-VII. [Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR «On the procedure for implementing the Code on Marriage and Family of the Ukrainian SSR» from 29.12.1969 № 2476-VII]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2476-07#Text>. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2476-07#Text> [in Ukrainian].
5. Afanasieva L. V.(2002) Alimentni pravovidnosyny v Ukraini.[Alimony legal relations in Ukraine]. Dysyertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata yurydychnykh nauk: spetsializatsiia 12.00.03 – «Tsyvilne pravo i tsyvilnyi protses; simeine pravo; mizhnarodne pryvatne pravo»Dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of legal sciences: specialization 12.00.03 – «Civil law and civil process; family law; international private law», Kharkiv [in Ukrainian].
6. Romovska Z. V. (1973) Alimentni zoboviazannia. [Alimony obligations] Konspekt lektzii. Synopsis of lectures. Vyd.Lvivskoho u-tu, Lviv [in Ukrainian].
7. Bodnar T. V., Hopanchuk V. S., Dzera O. V. (2018) Simeine pravo Ukrainy. [Family law of Ukraine:]. Pidruchnyk. Vyd. «Yurinkom Inter», Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.05.2023

Стаття рекомендована до друку 13.06.2023